

Mateusz Król
Uniwersytet Śląski w Katowicach
Wydział Filologiczny
e-mail: mateusz.krol.k@gmail.com
tel. 535 699 677

(Nie)widzialność osób transpłciowych w Polsce

Streszczenie. Celem niniejszego artykułu, opisującego realia z perspektywy marginesów hetero- i cisnormatywności, jest ukazanie sytuacji osób transpłciowych i niebinarnych w Polsce na tle innych krajów. Poprzez analizę językowych, prawnych, społecznych i kulturowych aspektów omawiana jest kwestia widzialności osób transpłciowych, która postrzegana jest jako narzędzie do walki o poprawę sytuacji płciowych odmieńców.

Słowa kluczowe: osoby transpłciowe, niebinarność, marginesy, język

1. Wstęp

Mówiąc o kwestiach związanych z płcią społeczno-kulturową (*gender*) mainstreamowe dyskursy skupiają się przede wszystkim na kobiecości i męskości¹ lub osobach o nieheteronormatywnej orientacji seksualnej (gejach, lesbijkach i osobach biseksualnych). Uwaga rzadko zwraca się w stronę marginesów

¹ Dzięki rozwojowi *gender studies* i uwzględnianiu perspektywy genderowej we współczesnych badaniach nad płcią i tożsamościami płciowymi mówimy raczej o kobiecościach i męskościach w liczbie mnogiej. O nieistnieniu jednej monolitycznej kategorii „kobieta” pisała już choćby Monique Wittig [2007]. Z kolei o różnorodności i mnogości męskości pisze aktualnie wielu badaczy, również w Polsce [zob. Śmieja 2010, 2015; Kaliściak 2017; Lis 2015; Kimmel, Hearn, Connell (red.) 2005].

normatywności, a to właśnie tam znajdują się osoby, które są podwójnie wykluczone, cierpiące z powodu dyskryminacji (nie tylko ze strony heteronormatywnej większości społeczeństwa, lecz również ze strony osób nieheteronormatywnych) i doświadczające wielopoziomowej agresji. Joanna Mizielińska zauważa, że „[Judith] Butler śledząca uporczywie owo życie na marginesie, ślady wszelkich wykluczeń/wyjatków podważających regułę, widzi w ich ilości szansę na obalenie dotychczasowych form porządku świata. Bliska jest tu myśleniu Foucaulta, który właśnie w mnożeniu i proliferacji dyskursów, ukazywaniu wielości możliwości seksualnych rozwiązań, niezamkniętych i ograniczonych w starych wytartych schematach, widzi szansę zmiany skostniałych form relacji” [Mizielińska 2006: 108]. Jacek Kochanowski w swoich badaniach socjologicznych zwraca uwagę na to, jak ważne jest uwzględnienie owej perspektywy marginesów normatywności, jak bowiem zauważa:

[m]argines jest przestrzenią otwarcia, ponieważ tam są dostępne doświadczenia, dzięki którym możemy dowiedzieć się, w jaki sposób i kosztem jak wielkiego cierpienia utrwalany jest podział na normalne, wzniosłe i centralne oraz patologiczne, poniżone i marginalne. Są tam dostępne *inne światy*, projekty rzeczywistości, która nie jest oparta na zbrodni. Jest tam dostępna wiedza o nieskończonej różnorodności pragnień, marzeń i fantazmatów, o których system dominacji nie chce słyszeć, tworząc fikcję jednoznaczności, bezalternatywności i „naturalności” hegemonicznego świata. To dlatego system ten stara się owe głosy z marginesu wyciszyć, wykpić, podważyć, także wciągając niektóre pozycje marginesu w grę władzy, pozornie ustępując, ale dzięki tym ustępstwom umacniając system [Kochanowski 2013: 54-55].

W niniejszym artykule zwrócono się właśnie w stronę marginesów, przyjrano się sytuacji osób transpłciowych oraz płciowych odmieńców – osób niebinarnych i queerowych. Jako że autor jest filologiem, najbliższa jego sercu jest perspektywa językowa, dlatego też centralnym punktem tego tekstu jest właśnie język, postrzegany zarówno jako narzędzie opresji normatywnego systemu-świata zbudowanego na relacjach wiedzy/władzy [Foucault 1975, 2010], lecz także jako narzędzie budowania widzialności i sprawczości oraz walki o prawa osób transpłciowych i queerowych. W tekście ujęto ponadto zagadnienia traduktologiczne, językoznawcze, socjologiczne i kulturowe.

2. Trans, czyli kto?

Mówienie o osobach transpłciowych i niebinarnych nie jest łatwe – po pierwsze, mainstream nie dostarcza nam odpowiedniego słownictwa i wiedzy. Dyskurs dotyczący gejów i lesbijek jest zdecydowanie lepiej widoczny i słyszalny, nie tylko w ramach akademickich kursów i w fachowej literaturze; kultura (również,

a może przede wszystkim, kultura popularna) także dostarcza nam okazji do oswojenia się z homoseksualnością – choćby za pomocą literatury pięknej, filmów i seriali zawierających nieheteronormatywne wątki. W mediach głównego nurtu od wielu już lat funkcjonuje, dobrze znany, skrótowiec LGBT, oznaczający właśnie społeczność lesbijek, gejów, osób biseksualnych i transpłciowych. Tymczasem okazuje się, że o tej ostatniej grupie mówi się najmniej. Osoby transpłciowe i niebinarne znajdują się nie tylko na marginesach heteronormatywności, lecz również na marginesach homonormatywności. Drugim powodem jest wysoki stopień zmedykalizowania dyskursu transpłciowego. Nawet dla osób wrażliwych na kwestie genderowe nie jest łatwe rozeznanie się w bogatej nomenklaturze dotyczącej osób transpłciowych, a szczególnie ważne jest to, aby unikać krzywdzącego, pełnego stereotypów, medykalizującego języka. Wymaga to od nas dodatkowej pracy, lecz warto uświadomić sobie złożoność problemu i walczyć z opresyjnym językiem, który jest jednym z podstawowych narzędzi transfobii. Chcąc dokonać zmiany, warto bliżej przyjrzeć się nomenklaturze stosowanej w środowisku osób transpłciowych. A ta jest niezwykle rozbudowana i może przysporzyć wielu trudności osobom niezaznajomionym z tą tematyką.

Alvaro Jarrín [2016] w swoim artykule *Untranslatable Subjects* zdecydowanie podkreśla, że to medykalizujący i dominujący dyskurs amerykański kształtuje dyskursy na temat transpłciowości w innych krajach. Mamy tu do czynienia z pewnym paradoksem, z jednej strony bowiem język angielski jest postrzegany przez płciowych odmieńców, a szczególnie osoby niebinarne, jako jeden z najbardziej plastycznych i pozwalających na unikanie rodzajowych binaryzmów w codziennych konwersacjach. Niejednokrotnie osoby znające dwa lub więcej języków preferują autonarracje właśnie w języku angielskim niż w swoim języku ojczystym, który wymaga od nich jednoznacznego określania płci nawet przy najprostszych sytuacjach komunikacyjnych – jak choćby zamawianie kawy w kawiarni czy określenie swojego nastroju podczas rozmowy z nieznaną osobą². Z drugiej strony, to właśnie anglofońskie dyskursy medykalizujące transpłciowość przeszczepione do innych krajów sprawiają, że osobom, które nie wpisują się we wzorcowy szablon binarności płci (według którego można być wyłącznie kobietą albo mężczyzną) „odmawia się dostępu do pełnej opieki zdrowotnej, przedstawia jako nieprawdziwe i niepełne kobiety, ich tożsamość staje się nieprzetłumaczalna, a co za tym idzie, osoby te stają się niewidzialne [dla systemu – M.K.]” [Jarrín 2016: 357].

Taki stan rzeczy sprawia, że środowisko osób transpłciowych jest jeszcze bardziej rozbite – część osób, wpisując się w dominujący schemat, poddaje

² Za przykład posłużyć może blog Wiktora Dynarskiego: <http://dynarski.info> [dostęp: 15.08.2017].

się operacji korekty płci (*sex reassignment surgery* – SRS) oraz przechodzi prawny proces uzgodnienia płci, aby następnie funkcjonować jako kobiety lub mężczyźni; podczas gdy inne osoby, odmawiające tej drogi, muszą zmagać się z różnymi problemami na wielu poziomach od prawnego i społecznego po językowy. To właśnie językowym aspektom odmieńczych i niebinarnych obecności będziemy się tu przyglądać. Aktualnie jednym z ciekawszych przykładów odzyskiwania własnego, odmieńczego, języka są kraje Ameryki Łacińskiej. Jarrín opisuje sytuację brazylijskiej społeczności *travestis*, czyli osób, które „nie chcą poddawać się operacji korekty płci ponieważ nie identyfikują się one/oni z kobiecymi narządami płciowymi, natomiast postrzegają siebie jako sfeminizowanych mężczyzn (*feminine men*), którzy ucieleśniają swój pociąg seksualny do męskich mężczyzn (*masculine men*) poprzez przybieranie kobiecych form ciała (*female bodily forms*). *Travestis* odrzucają anglofońską koncepcję transpłciowości, która zobowiązuje ich do wpisania w niewłaściwą tożsamość, między innymi z tego powodu mogą być postrzegane i jako występująca jedynie w Brazylii tożsamość” [Jarrín 2016: 363]. Choć *travestis* nie poddają się operacji korekty płci (owiarektomii, (pan)histerektomii oraz waginoplastyce), to bardzo często stosują terapię hormonalną i poddają się zabiegom wstrzykiwania płynnego silikonu w okolice bioder, pośladków i klatki piersiowej, aby ich ciało przybrało bardziej kobiecą formę. Jednak, jak już wyżej wspomniano, *travestis* nie wpisują się w jedyny prawnie dopuszczalny schemat, więc wymienione zabiegi nie mogą być finansowane przez rząd brazylijski, są one zatem wykonywane nielegalnie, co wiąże się z dodatkowymi kosztami i ryzykiem utraty zdrowia i życia.

Fakt dokonywania pewnych modyfikacji w ciele (oprócz wspomnianych iniekcji silikonu i przyjmowania hormonów stosowane są również zabiegi plastyczne FFS (*facial feminization surgery*), zmierzające do operacyjnego sfeminizowania twarzy) oraz stałe, a nie czasowe funkcjonowanie w owej tożsamości sprawia, że nie możemy przetłumaczyć tej tożsamości na język polski jako transwestytycznej. Jak bowiem definiują Anna M. Kłonkowska i Wiktor Dynarski [2016: 19] – transwestytyczność to „wkładanie ubrań płci uznawanej za przeciwną, w celu chwilowego odczuwania przynależności do tej płci. Nie cechuje jej chęć trwałej korekty płci, szczególnie operacyjnej”. Jarrín przekonuje, że „jeżeli chcemy szanować tożsamość *travestis*, jako akademicki i akademicy, musimy podjąć wysiłek, aby nie zapomnieć o przypadkowości tej tożsamości oraz aby unikać bezkrytycznego założenia, że tożsamość *travestis* jest jedynie lokalną odmianą globalnego konceptu transpłciowości (*global transgender*)” [Jarrín 2016: 369].

Kolejnym ciekawym przykładem jest ekwadorska społeczność *enchaquirados* – pierwotnie była to prekolonialna społeczność seksualnych odmieńców, którzy żyli w nadmorskim terytorium Guayaquil, cieszyła się ona pełną integracją

z lokalną społecznością. Jednak pod wpływem opresyjnych norm, narzuconych przez hiszpańskiego kolonizatora, *los enchaquirados* zostały_li zepchnięte_ci na margines i wykluczeni ze społeczności lokalnej – ich istnienie zostało zapomniane na wiele wieków. Lecz dzięki działalności ekwadorskiego naukowca Oswaldo Hugo Benavidesa, który w 2002 r. opublikował swój artykuł *The Representation of Guayaquil's Sexual Past: Historicizing the Enchaquirados*, pamięć o tej odmieńczej społeczności została odnowiona. Lecz najciekawszym zjawiskiem jest to, że współcześni ekwadorscy odmieńcy, osoby transpłciowe, queerowe i niebinarne, które nie zgadzają się na dominację medykalizującego dyskursu, powróciły do tej prekolonialnej tożsamości i od kilku lat nazywają siebie i identyfikują się właśnie jako *enchaquirados*. Hugo Benavides (Fordham, University of New York) wraz z Fernandą Ugalde (Pontificia Catholic University of Ecuador) koordynują międzynarodowy projekt mający na celu rewizję dotychczasowych modeli męskości i heteronormatywności ekwadorskiej z uwzględnieniem prekolonizacyjnego dziedzictwa *enchaquirados* i myśli postkolonialnej dekonstruującej tożsamości z perspektywy rasy i geopolityki³.

Z kolei w Meksyku funkcjonuje wiele różnorodnych grup tożsamościowych odmieńców, którzy również nie mogą być postrzegane_i jako „lokalne odpowiedniki globalnego konceptu transgenderowości” – są to grupy, które istnieją na tych ziemiach od wielu wieków i stanowią zupełnie niezależne tożsamości. Mowa o *vestidas*, *lilos*, *mujercitos*, *travestidas*, *jotas*, *invertidas* – niejednokrotnie reprezentantki_ci tych grup przejmowali pejoratywne określenia swych grup, aby nadać im pozytywny wydźwięk [Pons Rabasa 2016: 390-392].

Z podobną sytuacją mamy do czynienia w Azji, za przykład niech posłużą odmieńcze tożsamości z Indii – Jeff Roy przywołuje rozliczne grupy społeczne, takie jak *hijars*, *catli* (noszące_cy sari), *kotis*, *kada-catla kotis* (nienoszące_cy sari), *zenana kotis* (*Muslim associated women-men*), *jogins/jogtas/jogappas* (*temple devotees of the Goddess Renuka-Yellamma*), *siva-satis* (*devotees of Shiva*) oraz *thirunangai Aravanis* (*devotees of the Lord Aravan from Tamil Nadu*) [Roy 2016: 413]. W tym wypadku ogromne znaczenie odgrywają kwestie związane z przynależnością do konkretnej grupy wyznaniowej, religia i klasa społeczna – te czynniki mają wpływ na przynależność do poszczególnych grup tożsamościowych. Już ten krótki przegląd tylko czterech artykułów pokazuje, z jak wielką różnorodnością tożsamości płciowych mamy do czynienia w Brazylii, Ekwadorze, Meksyku i Indiach. Dowodzi to, że nie istnieje jeden jedyny i monolityczny model, w który miałyby wpisywać się osoby transpłciowe (*transgender people*).

³ Założenia tego projektu zostały zaprezentowane podczas pierwszej międzynarodowej konferencji naukowej Interdyscyplinarnego Queerowego Centrum Naukowego CIRQUE „What’s New in Queer Studies” zorganizowanej w Aquili w kwietniu 2017 r. Publikacja opisująca ten projekt ukaże się w 2018 r. w pierwszym numerze czasopisma „Whatever”.

Mówiąc o osobach transpłciowych z innych niż zachodnia (euroatlantycka) kultur, należy poszukiwać innych rozwiązań, które w pełni oddadzą ową **lokalną różnorodność**, historię i tradycję poszczególnych terminów, aby uniknąć uproszczeń i powtarzania kolonialnych rozwiązań medykalizujących.

W języku angielskim najczęściej stosowanym terminem – *umbrella term* – stało się określenie *transgender people*, równie często stosowane jest określenie *trans people*. Chciałbym zwrócić uwagę na pewien bardzo popularny termin, stosowany powszechnie przez osoby transpłciowe, akademików i academiczki oraz różne media, a mianowicie skrótowiec *trans* people* zapisywany z gwiazdką, która w powszechnym mniemaniu jest zapisem bardziej inkluzywnym, reprezentującym wszystkie „transowe tożsamości”, czyli *transgender*, *transsexual*, *transvestites*, *gender-non-conforming*, *non-binary*, *genderqueer people*. W rzeczywistości ów zapis z gwiazdką jest bardzo problematyczny ze względu na jego historię: gwiazdka została dorzucona i była promowana przez grupę osób *dfab* (*designated female at birth* – osoby transowe z przypisaną w momencie narodzin płcią żeńską), które uznały, że obecność transkobiet w mediach i dyskursach na temat transpłciowości jest zbyt duża i powinien powstać termin włączający również inne transowe tożsamości. Etymologia gwiazdki ma więc podłoże wewnętrznej transfobii i polityki dyskryminującej transkobiety. Gwiazdka może prowadzić również do negatywnego postrzegania wszystkich innych niż transseksualna tożsamości jako mniej istotnych, „niewystarczająco transowych”⁴.

W języku polskim stosowane są zazwyczaj ekwiwalenty terminów angielskich, które są coraz lepiej znane m.in. dzięki obecności osób transpłciowych w mediach głównego nurtu⁵. Z pomocą przychodzi nam glosariusz stworzony przez Dynarskiego i Kłonkowską [2016: 13-20]. Poniżej przedstawiono kilka najważniejszych terminów, które ukazują wielką różnorodność tych środowisk:

– **agenderowość** – brak poczucia przynależności do jakichkolwiek płci, szczególnie ich kulturowych aspektów,

– **aseksualność** – brak pociągu seksualnego do jakichkolwiek osób. Aseksualność (w przeciwieństwie do celibatu) nie jest świadomą decyzją braku zainteresowania relacjami seksualnymi, lecz zachowaniem wynikającym z przeżywania własnej seksualności. Osoby aseksualne mogą tworzyć związki, również romantyczne, jednakże nie są zainteresowane kontaktami seksualnymi, nie pożądamy ich,

⁴ www.thepulpzine.com/the-trans-asterisk-and-why-we-need-to-stop-using-it [dostęp: 16.08.2017].

⁵ W polskim kontekście największy wpływ na kształtowanie języka transpłciowości miała obecność w mediach Anny Grodzkiej oraz działalność fundacji TransFuzja. Nie bez znaczenia jest również obecność zagranicznych celebrytek i celebrytów, takich jak Cathelyn Jenner, Lilly i Lena Wachowski czy Chaz Bono, oraz rosnąca popularność seriali zawierających wątki nie(cis/hetero/homo)/normatywne, np. *Glee*, *Sense8*, etc.

- **bigenderowość** – poczucie przynależności do dwu płci jednocześnie, szczególnie do ich kulturowych aspektów,
- **cisnormatywność** – konfiguracja kulturowa sprowadzająca płciowość do konieczności jednoznacznej identyfikacji z płcią oznaczoną po urodzeniu. Kultura cisnormatywna (obecna również w kręgach nieheteronormatywnych) wyklucza tożsamości i doświadczenia transpłciowe, definiując je w kategoriach marginesu, anomalii, degeneracji lub dewiacji,
- **cisplciowość** – termin stosowany (w celu odróżnienia od osób transpłciowych) na określenie osób utożsamiających się z rozpoznaną w momencie narodzin płcią,
- **crossdressing** – wkładanie ubrać kulturowo przypisywanych do płci uznawanej za przeciwną, nieprzesądzające jednoznacznie o transpłciowości, pojęcie szersze niż transwestytyczność,
- **hermafrodytyzm** – anachroniczny termin stosowany na określenie interseksualności i interpłciowości, czasem określany mianem obojnactwa,
- **interseksualność/interpłciowość** – cechowanie się właściwościami różnorodnymi płciowo w obrębie rozwoju jednego lub wielu aspektów płci. Ze względu na silne przeświadczenie w różnych społeczeństwach o konieczności charakteryzowania się normatywnym ciałem osoby interseksualne mogą być narażone na chirurgiczne i hormonalne interwencje, często przeprowadzane bez ich świadomej zgody (na etapie niemowlęctwa, wczesnego dzieciństwa, tuż przed dojrzewaniem płciowym lub w jego trakcie),
- **niebinarność** – bycie poza dychotomicznym porządkiem płci, szczególnie w zakresie jej kulturowych aspektów,
- **queer** – zbiorcze określenie osób oraz praktyk niehetero- lub niecisnormatywnych,
- **transgenderowość** – (*transgender*), synonim terminu transpłciowość, niekiedy termin stosowany jest (anachronicznie) w węższym znaczeniu na określenie osób transpłciowych, niemieszczących się w pojęciu transseksualności i transwestytyczności,
- **transkobieta** – osoba transpłciowa, oznaczona po urodzeniu jako mężczyzna, którą charakteryzuje kobieca tożsamość płciowa. Transkobiety często (choć nie zawsze) podejmują kroki w kierunku skorygowania swojego ciała lub uzgodnienia płci prawnej w kierunku kobiecym (M/K, MTF),
- **transmężczyzna** – osoba transpłciowa, oznaczona po urodzeniu jako kobieta, którą charakteryzuje męska tożsamość płciowa. Transmężczyźni często (choć nie zawsze) podejmują kroki w kierunku skorygowania swojego ciała lub uzgodnienia płci prawnej w kierunku męskim (K/M, FTM),
- **transpłciowość** – zbiorcza nazwa dla osób wykraczających poza tradycyjny, jednoznaczny podział na płęć męską i żeńską; zalicza się do niej wiele zjawisk

zarówno z porządku nauk społecznych, jak i medycznych, takich jak transwestytyczność, transseksualność, a także inne formy wykraczania poza konwencje płci. Transpłciowość nie jest tożsama z interseksualnością, choć niektóre osoby interseksualne mogą w czasie tranzycji identyfikować się również z pojęciem transpłciowości,

– **transseksualność** – zjawisko odnoszące się do sytuacji osoby, której płeć odczuwana nie odpowiada płci fizycznej, lecz płci powszechnie uznawanej za przeciwną. Z transseksualnością związane jest – nie zawsze wcielane w czyn – pragnienie korekty ciała za pomocą terapii hormonalnej i ingerencji chirurgicznych, najczęściej wraz z operacją narządów płciowych, oraz dążenie do prawnego uzgodnienia płci,

– **tranwestytyczność** – wkładanie ubrań płci uznawanej za przeciwną, w celu chwilowego odczuwania przynależności do tej płci. Nie cechuje jej chęć trwałej korekty płci, szczególnie operacyjnej,

– **tranzycja** – (*transition* – przejście), proces korekty płci lub jej uzgodnienia. Tranzycji można dokonywać na poziomach medycznym, społecznym, kulturowym, językowym itp.,

– **uzgodnienie płci** – proces prawny polegający na zmianie oznaczenia płci w dokumentach oraz danych osobowych w taki sposób, aby odpowiadały odczuwanej płci danej osoby bądź najbliższej społecznie kategorii płciowej,

– **zmiana płci** – błędne określenie korekty płci. Choć określenie to bywa również używane w kręgach osób transpłciowych, sugeruje ono jakoby proces tranzycji należał do łatwych, jednostkowych i szybkich wydarzeń. Dodatkowo pojęcie to pomija również fakt, że osoba transpłciową już przed rozpoczęciem medycznego czy prawnego procesu korekty płci odczuwa przynależność do płci odczuwanej, a zatem z perspektywy osoby transpłciowej nie odbywa się żadna zmiana, jedynie korekta pewnych aspektów cielesnych czy prawnych.

3. Transowy język, czyli jaki?

Od wielu już lat kwestie związane z transpłciowością wykraczają poza medykalizujące ramy *scientia sexualis*⁶, znajdując swoje odbicie w innych dziedzinach

⁶ *Scientia sexualis* jest pojęciem wprowadzonym przez Michela Foucaulta w *Historii Seksualności* [Foucault 2010]. Jednak ramy współczesnej seksuologii zostały stworzone przez Richarda Freiherr von Kraft-Ebinga, który jest autorem wielotomowej i wielokrotnie wznawianej *Psychopatii Sexualis* wydanej po raz pierwszy w 1886 r. Przez wiele lat to właśnie w *Psychopatii Sexualis* publikowane były przełomowe artykuły na temat ludzkiej seksualności – zazwyczaj w ujęciu patologizująco-medykalizującym. Wśród ojców seksuologii znajdowali się również Magnus Hirschfeld

nauki (przede wszystkim w naukach społecznych, szczególnie socjologii, lecz także w psychologii czy literaturoznawstwie). Choć Międzynarodowa Statystyczna Klasyfikacja Chorób i Problemów Zdrowotnych (ICD-10)⁷ nadal określa „transseksualizm” jako „zaburzenie identyfikacji płciowej (F64)”, to wiele organizacji międzynarodowych (np. Rada Europy⁸, Unia Europejska⁹ czy ONZ¹⁰) i pozarządowych (np. RFSL, TGEU, TransFuzja) dąży do zniwelowania patologizującego postrzegania osób transpłciowych. Urszula Kluczyńska zauważa, że:

[p]odczas gdy osoby homoseksualne nie wykorzystują w sposób szczególny osiągnięć medycznych, osoby transseksualne (bez względu na ich orientację seksualną) są uwikłane w tę zależnościową relację. Ponieważ osoby transseksualne częściej korzystają z medycznych rozwiązań i decydują się na interwencje medyczne, trudniej im wyswobodzić się z władzy medycznego dyskursu, który zawłaszcza sobie prawo do diagnozowania i patologizowania transseksualności. Susan Stryker podkreśla, że dostęp do korzystania przez osoby transseksualne z usług medycznych został uzależniony od definiowania transseksualności w kategoriach „zaburzenia”, gdyż tylko „choroba” legitymizuje interwencje medyczne [Kluczyńska 2016: 94].

Już Michel Foucault w swoich pracach podkreślał, jak wielkie znaczenie w systemie wiedzy/władzy odgrywa biopolityczna kontrola ludzkiej seksualności i ludzkiego ciała [Foucault 1975, 2010]. Poprzez ustanowienie systemu opartego na podziałach i klasyfikacji wprowadza się wiedzę, która „ma charakter dyscyplinujący, wyznacza obowiązujące normy i zmusza do dostosowania się do nich. Indywidualizuje, obserwuje, porównuje i identyfikuje. Odnosi się do kategorii

(założyciel Scientific Humanitarian Society – Wissenschaftlich-humanitäres Komitee – pierwszej organizacji broniącej praw osób homoseksualnych i transpłciowych) oraz Havelock Ellis (autor pierwszej angielskojęzycznej książki medycznej na temat homoseksualistów i osób transpłciowych *Sexual Inversion* [1897].

⁷ www.csioz.gov.pl/fileadmin/user_upload/Wytyczne/statystyka/icd10tomi_56a8f5a554a18.pdf [dostęp: 19.08.2017].

⁸ Szczególne znaczenie ma uchwała Zgromadzenia Ogólnego Rady Europy nr 2048 z 2015 r., w której organizacja ta zwraca uwagę na wciąż nierozwiązany problem dyskryminacji osób transpłciowych [zob. Dynarski 2016a].

⁹ Zabezpieczenie praw osób nieheteronormatywnych oraz ochrona przed dyskryminacją ze względu na orientację seksualną są podstawą wielu dokumentów UE, jednym z nich jest Traktat ustanawiający Konstytucję dla Europy podpisany w Rzymie dnia 29 października 2004 r. (tytuł III. Równość, art. II-81 Niedyskryminacja), 2004, Warszawa: Urząd Komitetu Integracji Europejskiej.

¹⁰ Dużym sukcesem dla środowiska LGBTQ było powołanie we wrześniu 2016 r. Niezależnego Eksperta ds. przemocy i dyskryminacji ze względu na orientację seksualną i tożsamość płciową prof. Vitita Mutarbhorna (UN Independent Expert on violence and discrimination based on sexual orientation and gender identity – SOGI), zob. www.ohchr.org/EN/Issues/SexualOrientationGender/Pages/VititMuntarbhorn.aspx [dostęp: 13.08.2017]. Kwestie związane z mniejszościami seksualnymi i społecznościami osób trans- i interpłciowych zostały także uwzględnione w wypracowywanych Celach Zrównoważonego Rozwoju 2030 ONZ (Sustainable Development Goals), zob. www.rfsl.se/en [dostęp: 13.08.2017].

pojęciowych skonstruowanych w obrębie dyskursu eksperckiego, dzięki którym jednostki mogą być opisywane, odróżniane od innych i klasyfikowane za pomocą wielu kodów odnoszących się do wiedzy eksperckiej i ustanowionych norm” [Kłonkowska, 2016: 112]. W wielu krajach, również w Polsce, dzisiejsza medycyna sprawuje niezwykle silną kontrolę nad osobami transseksualnymi i wywiera ogromny wpływ na kształtowanie dyskursów związanych z transseksualnością i transpłciowością. Kluczowym paradygmatem jest binarność płci i co za tym idzie, odwieczny podział na zdrowe, czyli „naturalne” jednostki/zachowania heteronormatywne i cispłciowe oraz patologiczne, jednoznacznie „nienaturalne” jednostki/zachowania nieheteronormatywne i transpłciowe. Stąd też tak ważnym postulatem jest demedycalizacja i depatologizacja języka, którym posługujemy się, mówiąc o transpłciowości. Szczególnym wyzwaniem okazują się narracje osób niebinarnych, czyli takich, które „są poza dychotomicznym porządkiem płci, szczególnie w zakresie jej kulturowych aspektów” [Kłonkowska, Dynarski 2016: 17]. Osoby niebinarne w swoich wypowiedziach unikają jednoznacznego przypisania do płci męskiej lub żeńskiej, poszukują swojego własnego, możliwie najbardziej neutralnego rodzajowo języka. Przejawem takich – coraz bardziej widocznych ilościowo – narracji jest przechodzenie z uzusu językowego do systemu normatywnego (włączenie do oficjalnych słowników) niektórych przyimków i zwrotów neutralnych.

Dla zilustrowania tego zjawiska możemy podać zwrot grzecznościowy **Mx.**, który w 2015 r. został wpisany do *Oxford English Dictionary* obok jednoznacznych rodzajowo Ms, Mr, Mrs i Miss¹¹. Forma ta jest już stosowana w wielu rządowych oficjalnych formularzach i drukach, a poszczególne rady miejskie w Wielkiej Brytanii popularyzują jej stosowanie na szerszą skalę¹². Na popularności zyskuje również zaimek **ze** stosowany zamiast form *he* i *she*, który jest promowany m.in. przez University of Oxford¹³. W Australii i Nowej Zelandii również istnieje możliwość neutralnego rodzajowo oznaczenia płci w oficjalnych dokumentach za pomocą opcji **X**, stosowanej obok M (*male*) i F (*female*) [zob. Dynarski 2016a: 22-23]. Justin Vivian Bond w swojej twórczości artystycznej i życiu codziennym stosuje zaimek **Vself**, używany zamiast *herself/himself* [Bond 2011]. W języku szwedzkim z powodzeniem funkcjonuje neutralny płciowo

¹¹ Również słownik *Merriam-Webster* uznaje formy neutralne płciowo za poprawne, zob. www.merriam-webster.com/dictionary/they [dostęp: 25.08.2017].

¹² www.independent.co.uk/news/uk/home-news/gender-neutral-honourific-mx-to-be-included-in-the-oxford-english-dictionary-alongside-mr-ms-and-mrs-10222287.html oraz www.independent.co.uk/news/uk/home-news/oxford-city-council-praised-for-introducing-gender-neutral-mx-title-on-paperwork-a7194046.html [dostęp: 13.08.2017].

¹³ www.independent.co.uk/student/news/oxford-university-students-gender-neutral-pronouns-peter-tatchell-student-union-ze-xe-a7470196.html, zob. także: <http://web.mit.edu/trans/Gender-NeutralPronouns.pdf> oraz <https://uwm.edu/lgbtrc/support/gender-pronouns> [dostęp: 19.08.2017].

zaimek *hen*, który również został wprowadzony do słownika języka szwedzkiego (obok męskiego *hon* i żeńskiego *han*)¹⁴. Aktualnie w języku angielskim najczęściej stosowanym zaimkiem neutralnym rodzajowo/płciowo jest zaimek *they/them*¹⁵, który jest wyjątkowo używany w liczbie pojedynczej. Użytkownicy_cy danego języka mają zatem wybór między trzema opcjami, z których jedna jest neutralna rodzajowo. Dynarski podkreśla, że:

[t]en rodzaj trzeciej opcji nie stanowi jednakże tylko i wyłącznie wyłomu w tradycyjnym ujęciu płciowości. To również wpisujący się w argumentację ekonomii języka sposób na umniejszenie wagi odróżniania – zamiast zastanawiać się we własnej głownie czy w konwersacji, którego zaimka należy użyć, gdy mowa o osobie znanej jedynie z opowieści nieimplikujących preferowanej formy zwracania się, czy też przy braku możliwości zidentyfikowania takowej (a może nawet umiejętności, wszak nie musimy dysponować podobnym zapleczem identyfikacji płci na podstawie chociażby płciowej prezentacji), z pomocą przychodzi nowy, trzeci zaimek. Zamiast *he/she, he or she, is it her or him?* nowe zastosowanie zaimka, w tym przypadku w języku angielskim, niweluje wspomniane dylematy i umożliwia zignorowanie wymogu binarności, tym samym również poddaje nadmierną ciekawość odnośnie do preferowanej formy zwracania się czy genderu w ogóle. *They will be coming. It's them.* Należy również nadmienić, że wspomniana ciekawość obecna bywa w transpłciowych narracjach jako element wprowadzający pewnego rodzaju grę ze społeczeństwem. Grę w *passing* (uchodzenie), odmawianie pytań i realne doświadczenie cisnormatywnej opresji [Dynarski 2016a: 24].

Owe neutralne rodzajowo zaimki okazują się nie lada problemem dla osób chcących używać takich właśnie niebinarnych narracji w swoim języku ojczystym – powstaje bowiem pytanie o to, jakie rozwiązanie zastosować w języku docelowym, w którym nie wypracowano jeszcze żadnej formy neutralnej rodzajowo w odniesieniu do ludzi. Co więcej, musimy być świadome_mi, że w przypadku osób niebinarnych możemy mieć do czynienia z dużą zmiennością i płynnością ekspresji. Jak bowiem zauważają Richard Ekins i Dave King w swojej książce *Transgender Phenomenon*, możliwe jest wyróżnienie przynajmniej czterech podstawowych typów przekraczania cisnormy: migracje (brak powrotu), wahadła (oscylowanie pomiędzy kategoriami), negacje (odrzućcie binarności w ogóle) i przekroczenie (stworzenie własnego projektu tożsamości i/lub ekspresji płciowej) [Ekins, King 2006, cyt. za Dynarski 2016c: 138]. Zatem osoby chcące używać takich neutralnych rodzajowo narracji muszą być wysoce uwrażliwione na tę zmienność. Niezbędne jest oddanie owej płynności ekspresji i całego bogactwa za tym się kryjącego, lecz przede wszystkim unikanie medykalizującego

¹⁴ www.theguardian.com/world/2015/mar/24/sweden-adds-gender-neutral-pronoun-to-dictionary [dostęp: 13.08.2017].

¹⁵ American Dialect Society uznało pojedyncze *they* za słowo roku 2015, www.american-dialect.org/2015-word-of-the-year-is-singular-they [dostęp: 13.08.2017]. W 2015 powstało także czasopismo literackie „Them” prezentujące teksty transpłciowych autorek i autorów: <http://themlit.com> [dostęp: 13.08.2017].

słownictwa. Najprostszym rozwiązaniem jest stosowanie takiej formy, jaką zaproponuje sama osoba transpłciowa/niebinarna, z którą rozmawiamy/o której mówimy.

4. Transowa (nie)widzialność?

Język jest kluczowym elementem naszej rzeczywistości, może być opresyjny, pełny transfobii i stereotypów, lecz może być także narzędziem emancypacji i walki o równouprawnienie. Wymienione wyżej przykłady pokazują, że język jest plastyczny i możemy dzięki niemu kształtować naszą rzeczywistość. Lecz same zmiany w języku, jakim się posługujemy na co dzień, nie wystarczą, aby zbudować czy wzmocnić widzialność osób transpłciowych i niebinarnych.

Choć widzialność osób niecisnormatywnych na Zachodzie jest zdecydowanie większa niż w Polsce, świadomość obywatelska dużo bardziej rozwinięta, sieci pomocowe w postaci organizacji pozarządowych oraz rządowych programów ministerialnych funkcjonują od wielu dekad, to wciąż sytuacja osób transpłciowych jest daleka od ideału. Każdego roku w Stanach Zjednoczonych w wyniku brutalnych morderstw ginie ok. 20-30 osób transpłciowych (głównie czarnoskórych transkobiet)¹⁶. Amnesty International od wielu lat alarmuje o dramatycznej sytuacji osób transpłciowych w Turcji [więcej Król 2010], a w Europie rośnie fala przestępstw wobec transkobiet świadczących usługi seksualne¹⁷. Choć w Polsce widzialność osób transpłciowych jest mniejsza, to jednak wyróżnić możemy kilka istotnych aspektów, które w pozytywny sposób wpływają na rozwój tej widzialności, a dzięki temu na poprawę sytuacji tej grupy społecznej, zwiększenie jej sprawczości i przestrzeganie należnych im praw.

W kontekście działań społeczno-politycznych bodaj największe znaczenie dla społeczności osób transpłciowych w Polsce ma działalność fundacji TransFuzja, której założycielkami były Anna Grodzka i Lalka Podobińska. Fundacja prowadzi bardzo wiele różnych działań w Warszawie i na terenie całego kraju. Począwszy od grup pomocowych dla osób transpłciowych i ich rodzin – udzielane jest wsparcie psychologiczne, społeczne i porady prawne. Fundacja prowadzi również działania edukacyjne we współpracy z innymi organizacjami pozarządowymi. Nie bez znaczenia jest również działalność kulturalna, np. organizacja konkursu

¹⁶ W 2015 r. zamordowanych zostało 21 osób, w 2016 aż 27, www.glaad.org/blog/2016-was-deadliest-year-record-transgender-people [dostęp: 13.09.2017].

¹⁷ <http://m.france24.com/en/20170908-focus-prostitution-france-transsexuals-bois-boulogne-violence-attacks-murder-sex-workers> [dostęp: 12.09.2017].

Miss Trans czy integracyjnych wyjazdów dla osób transpłciowych. Jednak do największych sukcesów Fundacji należy jej działalność rzeczniczo-publikacyjna. TransFuzja publikuje bardzo profesjonalne i kompleksowe raporty oraz poradniki dotyczące sytuacji prawnej oraz dostępu do opieki medycznej osób transpłciowych. Współpracuje przy tym z wieloma zagranicznymi instytucjami i organizacjami pozarządowymi w celu podnoszenia jakości i zasięgu swoich działań. Ponadto działaczki i działacze TransFuzji przygotowały_li projekt ustawy ułatwiający osobom transpłciowym przeprowadzenie procesu prawnego uzgodnienia płci (jednym z najważniejszych postulatów było zniesienie istniejącego dziś obowiązku pozwania do sądu swoich rodziców celem umożliwienia zmian w akcie urodzenia – taki stan rzeczy powoduje zbędne komplikacje i wystawia osoby transpłciowe oraz ich rodziców na niepotrzebny stres). Niestety, choć ustawa została zaakceptowana przez Sejm i Senat RP, to prezydent Andrzej Duda ją zawetował¹⁸. Działalnością na rzecz osób transpłciowych zajmują się również inne organizacje pozarządowe: przede wszystkim Kampania Przeciw Homofobii i Stowarzyszenie Tęczówka.

O widzialności osób transpłciowych możemy mówić również w kontekście literatury. Tutaj również widzimy znaczną dysproporcję między Zachodem a Polską, lecz w obrębie literatury polskiej istnieje kilka ciekawych przykładów literatury transpłciowej. Pierwszą transową narracją autobiograficzną, która zyskała wielki rozgłos w amerykańskich mediach była historia Christine Jorgensen – najpierw w 1952 r. jej historię opisano w artykule *Ex-GI Becomes Blonde Beauty* na łamach „The New York Daily News”, następnie w 1967 Jorgensen opublikowała swoją książkę *Christine Jorgensen: A Personal Autobiography*. Swoją obecność w kulturze amerykańskiej zaznaczyły również książki *Lettin' it all hang out Charlesa RuPaula* (1995), *Miss America Howarda Sterna* (1995), *Whipping Girl Julii Serano* (2007), czy *Transition: The Story of How I Become a Man Chaza Bono* (2011). Ostatnio dużą popularnością w amerykańskim mainstreamie cieszą się dwie autobiografie telewizyjnej prezenterki i transowej aktywistki Janet Mock – pierwsza wydana w 2014 r. pod tytułem *Redefining Realness: My Path to Womanhood, Identity, Love & So Much More*, a druga w 2017 *Surpassing Certainty: What My Twenties Taught Me*. W Polsce od lat 90. również ukazało się kilka transowych autobiografii: *Byłam mężczyzną* (1992) Ady Strzelec, *Aleksandra Zamojska jest mężczyzną* (2005) Aleksandry Zamojskiej, *Mam na imię Ania* (2013) Anny Grodzkiej, *Dzikie gęsi* (2015) Marianny Klapczyńskiej, *Brudny róż. Zapiski z życia, którego nie było* (2015) Kingi Kosińskiej, *Lukrecja w ciele Krzyśka* (2016) Lukrecji Kowalskiej oraz *Chłopiec*

¹⁸ Więcej na temat ustawy o uzgodnieniu płci: http://transfuzja.org/pl/artykuly/ustawa_o_uzgodnieniu_plci.htm [dostęp: 12.09.2017].

w czerwonej sukience (2016) Macieja Lotera. Bardzo ciekawym projektem literackim była publikacja książki *Namaluj mi wiatr. Krosdresing w poszukiwaniu własnej tożsamości* (2007), która składa się z kilkunastu opowiadań autorstwa transpłciowych autorek i autorów. W 2015 r. ukazała się niezwykle ciekawa książka autorstwa Marii Pawłowskiej i Jakuba Szamałka zatytułowana *Kim jest ślimak Sam?* – jest to pierwsza w Polsce transowa książka dla dzieci¹⁹. Niestety większym zainteresowaniem polskich mediów cieszyła się jedynie autobiografia Anny Grodzkiej, co zapewne było związane z uzyskaniem przez autorkę mandatu poselskiego VII kadencji Sejmu RP.

Last but not least, warto wspomnieć o wpływie transowych celebrytek i celebrytów na budowanie widzialności osób transpłciowych. Jest to istotne przede wszystkim dlatego, że kultura popularna odgrywa coraz większą rolę w budowaniu nie tylko świadomości mas, lecz również postaw społecznych wobec różnych zjawisk. O pozytywnym wpływie kultury popularnej na rzeczywistość społeczną pisały chociażby Judith Jack Halberstam w swoich książkach *The Queer Art of Failure* [2011] i *Gaga Feminism. Sex, Gender, and the End of Normal* [2012], czy Anna Malinowska [Malinowska, Marcela 2010] w swoim artykule *The Queer of Pop. Chwast w ogrodzie (pop)kultury*. W Polsce najbardziej znanymi celebrytkami transowymi są Rafalala, Jej Perfekcyjność oraz (w politycznym aspekcie) Anna Grodzka. Choć oczywiście lista nie kończy się na tych trzech osobach. W mainstreamie pojawiły się ponadto postaci, takie jak Michalina Manios, która została finalistką drugiej edycji programu „Top Model”, emitowanego przez telewizję TVN; Michał Szpak, który rozwija swoją karierę muzyczną dzięki udziałowi w programie muzycznym „X-Factor”; Madox, androgyniczny piosenkarz, który stał się celebrytą, dzięki udziałowi w programie „Mam talent”; oraz *drag queens*, które były zapraszane do różnych programów telewizyjnych – Żaklina, Charlotte Drag Queer czy Kim Lee (którą poznajemy również dzięki twórczości literackiej Ignacego Karpowicza). Należy ponadto wspomnieć o ważnej dla środowisk transowych i queerowych oraz szerzej nieheteronormatywnych obecności osób, które są poniekąd celebrytami i celebrytkami w mediach „środowiskowych/branżowych”. Chodzi tutaj o aktywistki i aktywistów, które/którzy swoim zaangażowaniem, wiedzą i działalnością na rzecz dyskryminowanych grup stali się znane_ni, a ich głos jest słyszalny, czasami również w mainstreamie. Wspomnieć należy chociaż kilka nazwisk – Wiktor Dynarski

¹⁹ W Polsce dostępne są ponadto tłumaczenia innych tekstów queerowych przeznaczonych dla dzieci – Linda de Haan, Stern Nijland (2010), *Król i Król*; Peter Parnell, Justin Richardson (2009), *Z Tango jest nas troje*. Ciekawą pozycją jest również autobiograficzna książka dla najmłodszych dzieci (niestety niedostępna w języku polskim) – Elias S. Ericson (2014), *Blompojken*. Więcej o książce *Kim jest ślimak Sam?* w artykule: *Nieheteronormatywność w literaturze dziecięcej* [Król 2016].

(była osoba prezesująca Fundacji TransFuzja), (Agata) Chaber (prezes Kampanii Przeciw Homofobii) oraz Edyta Baker (aktualna prezeska TransFuzji). Transcelebrytki i transcelebrycy mają niezwykle istotny potencjał zmiany społecznej i transformacji pewnych schematów percepcji i krytyki stereotypów funkcjonujących we współczesnej kulturze.

5. Podsumowanie

Niniejszy artykuł w bardzo ograniczony sposób pokazuje, jak różnorodne jest środowisko osób transpłciowych i niebinarnych płciowo. Pozostaje jednak mieć nadzieję, że ukazanie tego wierzchołka góry lodowej zmotywuje czytelniczki i czytelników do refleksji i pomoże w podjęciu kroków zmierzających do zwiększenia widzialności osób z marginesów hetero- i cisnormy. Ponieważ to właśnie marginesy normatywności obfitują w niezwykle ciekawe poznawczo zjawiska, które mogą wzbogacić normatywną kulturę. Osoby wrażliwe na kwestie płciowości, dla których tolerancja i akceptacja oraz prawa człowieka stanowią ważne wartości w życiu, powinny uwzględnić perspektywę marginesów w swoich rozważaniach. Jak bowiem podkreśla bell hooks:

„Polityka umiejscowienia” jako radykalne stanowisko, perspektywa czy pozycja badawcza z konieczności powołuje tych z nas, którzy uczestniczyć będą w kształtowaniu kontrhegemonicznej praktyki kulturowej, do wskazania miejsc, w których zaczniemy proces rewizji. [...] stajemy w obliczu realności wyboru i lokalizacji. Czy w ramach złożonych i ciągle zmieniających się relacji władzy umiejscawiamy się po stronie kolonizującej mentalności? Czy też w stanie politycznego oporu staniemy po stronie uciskanych, gotowi zaoferować im nasze punkty widzenia i teoretyzowania, nasze sposoby tworzenia kultury, skierowane ku rewolucyjnym wysiłkom mającym na celu stworzenie przestrzeni, w której istnieje nieograniczony dostęp do przyjemności i władzy, jaką daje wiedza, i w której możliwa jest transformacja? [bell hooks 2008, cyt. za Kochanowski 2013: 53-54].

Tylko poprzez budowanie widzialności osób transpłciowych²⁰ na wielu polach – począwszy od języka, przez zmiany w prawie, działalność organizacji pozarządowych i krytyczne analizowanie wpływu kultury popularnej, będziemy w stanie walczyć z przejawami transfobii i wielopoziomowej dyskryminacji płciowych odmieńców. Warto zatem uwzględnić w naszych badaniach i rozważaniach perspektywę marginesów, która w kontekście dyskusji o gender jest zdecydowanie bogatsza od mainstreamowej binarności męskie – kobiece.

²⁰ Począwszy od 2009 r. każdego 31 dnia marca obchodzony jest Światowy Dzień Widzialności Osób Transpłciowych – <http://codziennikfeministyczny.pl/trans-fuzja-oswiadczenie-okazji-dnia-osob-transpłciowych> [dostęp: 12.09.2017].

Literatura

- Baer M., Lizurej M. (red.), 2007, *Z odmiennej perspektywy. Studia queer w Polsce*, Wrocław: Oficyna Wydawnicza Arboretum.
- Basiuk T., 2000, *Queerowanie po polsku*, w: *Furia Pierwsza*, t. 7: 16-21.
- Basiuk T., Ferens D., Sikora T. (red.), 2002, *Odmiany odmieńca: mniejszościowe orientacje seksualne w perspektywie gender/A Queer Mixture Gender Perspectives on Minority Sexual Identities*, Katowice: Wydawnictwo Naukowe Śląsk.
- Basiuk T., Ferens D., Sikora T. (red.), 2006, *Parametry pożądania. Kultura odmieńców wobec homofobii*, Kraków: Wydawnictwo Universitas.
- bell hooks, 2013, *Teoria feministyczna. Od marginesu do centrum*, tłum. E. Majewska, Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.
- Benavides O.H., 2002, The Representation of Guayaquil's Sexual Past: Historicizing the Enchaquirados, w: *Journal of Latin American Anthropology*, Vol. 7(1): 68-103.
- Bergman S.B., 2006, *Butch is a Noun*, Vancouver: Arsenal Pulp Press.
- Bond J.V., 2011, *Tango. My Childhood, Backwards and in High Heels*, New York: Feminist Press.
- Bornstein K., 1995, *Gender Outlaw. On Men, Women, and the Rest of Us*, New York: Vintage Books.
- Bornstein K., Bergman S.B. (red.), 2010, *Gender Outlaws. The Next Generation*, Berkley: Seal Press.
- Butler J., 1990/2010, *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*, London – New York: Routledge.
- Conrad R. (red.), 2014, *Against Equality. Queer Revolution Not Mere Inclusion*, Edinburgh – Oakland – Baltimore: AK Press.
- Dąbrowski M., Pruszczyński R. (red.), 2007, *Lektury inności. Antologia*, Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa.
- Doty A., 1997, *Making Things Perfectly Queer. Interpreting Mass Culture*, Minneapolis – London: University of Minnesota Press.
- Dyer R., 2005, *The Culture of Queers*, London – New York: Routledge.
- Dynarski W., 2016a, Trzy opcje to za mało. Różnorodność transpłciowych tożsamości w badaniach społecznych, w: U. Kluczyńska, W. Dynarski, A. Kłonkowska (red.), *Poza schematem. Społeczny konstrukt płci i seksualności*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 21-37.
- Dynarski W., 2016b, Kiedy binaryzm zawodzi – matczyne tranzycje, rodzący mężczyźni a homonormatywność polityki równościowej, w: U. Kluczyńska, W. Dynarski, A. Kłonkowska (red.), *Poza schematem. Społeczny konstrukt płci i seksualności*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 71-78.
- Dynarski W., 2016c, W stronę transpłciowej reprezentacji. Społeczeństwo obywatelskie a interesy osób płciowo nienormatywnych, w: U. Kluczyńska, W. Dynarski, A. Kłonkowska (red.), *Poza schematem. Społeczny konstrukt płci i seksualności*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 133-145.
- Ekins R., King D., 2006, *Transgender Phenomenon*, London: Sage Publishing.
- Ellis H., 1897, *Sexual Inversion*, <https://archive.org/details/sexualinversion00elligoog> [dostęp: 12.09.2017].
- Foucault M., 1975, *Surveiller et punir. Naissance de la prison*, Paris: Gallimard.
- Foucault M., 2010, *Historia seksualności*, tłum. B. Banasiak, T. Komendant, K. Matuszewski, Gdańsk: Wydawnictwo Słowo/obraz terytoria.
- Halberstam J.J., 2011, *The Queer Art of Failure*, Durham – London: Duke University Press.
- Halberstam J.J., 2012, *Gaga Feminism. Sex, Gender, and the End of Normal*, Boston: Beacon Press.

- <http://codziennikfeministyczny.pl/trans-fuzja-oswiadczenie-okazji-dnia-osob-transpłciowych> [dostęp: 12.09.2017].
- <http://dynarski.info> [dostęp: 15.08.2017].
- <http://m.france24.com/en/20170908-focus-prostitution-france-transsexuals-bois-boulogne-violence-attacks-murder-sex-workers> [dostęp: 12.09.2017].
- <http://thelmit.com> [dostęp: 13.08.2017].
- http://transfuzja.org/pl/artykuly/ustawa_o_uzgodnieniu_plci.htm [dostęp: 12.09.2017].
- <http://web.mit.edu/trans/GenderNeutralPronouns.pdf> [dostęp: 19.08.2017].
- <https://uwm.edu/lgbtrc/support/gender-pronouns> [dostęp: 19.08.2017].
- Jarrín A., 2016, Untranslatable Subjects: Travesti Acces to Public Health Care in Brasil, w: D. Gramling, A. Dutta (red.), *Translating Transgender. Transgender Studies Quarterly*, Vol. 3, Issue 3-4, 357-375.
- Kaliściak T., 2011, *Katastrofy odmieńców*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Kaliściak T., 2017, *Płeć pantofla*, Warszawa: Wydawnictwo IBL PAN.
- Kimmel M.S., Hearn J., Connell R.W. (red.), 2005, *Handbook of Studies on Men and Masculinities*, SAGE Publications, London – New Delhi, Thousand Oaks.
- Kluczyńska U., 2016, *Medykalizacja męskiej seksualności*, w: Kluczyńska U., Dynarski W., Kłonkowska A.M. (red.), *Poza schematem. Społeczny konstrukt płci i seksualności*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 79-108.
- Kluczyńska U., Dynarski W., Kłonkowska A. (red.), 2016, *Poza schematem. Społeczny konstrukt płci i seksualności*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Kłonkowska A.M., 2016, (Trans)mężczyźni, (trans)kobiety i seksualność. O społecznym konstruowaniu seksualności w odniesieniu do osób transpłciowych, w: U. Kluczyńska, W. Dynarski, A. Kłonkowska (red.), *Poza schematem. Społeczny konstrukt płci i seksualności*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 109-132.
- Kłonkowska A.M., Dynarski W., 2016, Gender i inne kłopotliwe terminy. Czyli jak mówić o różnorodności i (nie)normatywności płciowej i seksualnej?, w: U. Kluczyńska, W. Dynarski, A. Kłonkowska (red.), *Poza schematem. Społeczny konstrukt płci i seksualności*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 11-20.
- Kłosowska M., Drozdowski M., Stasińska A. (red.), 2012, *Strategie queer od teorii do praktyki*, Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Kochanowski J., 2004, *Fantazmat różNICowany. Socjologiczne studium przemian tożsamości gejów*, Kraków: Wydawnictwo Universitas.
- Kraft-Ebinga R.F. von, 1886, *Psychopathia Sexualis*, Philadelphia – London: The F.A. Davis Publishers.
- Król M., 2010, Tureckie zmagania z prawami człowieka, w: R. Jankowska (red.), *Turecka droga do Unii Europejskiej*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, 173-180.
- Król M., 2016, Nieheteronormatywność w literaturze dziecięcej, w: A. Ungeheuer-Gołąb, U. Kopeć, *Literatura i inne sztuki w przestrzeni edukacyjnej dziecka*, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 73-80.
- Kochanowski J., 2013, *Socjologia seksualności – marginesy*, Warszawa: Wydawnictw Naukowe PWN.
- Lis B., 2015, *Gejowskie (nie)męskości. Normy płciowe a strategie tożsamościowe gejów*, Gdańsk: Wydawnictwo Naukowe Katedra.
- Malinowska A., Marcela M., 2010, The Queer of Pop. Chwast w ogrodzie (pop)kultury, *Opcje*, t. 2: 44-51.
- Mizielińska J., 2006, *Płeć, ciało, seksualność. Od feminizmu do teorii queer*, Kraków: Wydawnictwo Universitas.
- Pons Rabasa A., 2016, From Representation to Corposubjectivation: The Configuration of Transgender in Mexico Cit, w: D. Gramling, A. Dutta (red.), *Translating Transgender, Transgender Studies Quarterly*, Vol. 3, Issue 3-4, 388-411.

- Roy J., 2016, Translating Hijra into Transgender: Performance and Pehchan in India's Trans-Hijra Communities, w: D. Gramling, A. Dutta (red.), Translating Transgender, *Transgender Studies Quarterly*, Vol. 3, Issue 3-4, 412-432.
- Śmieja W., 2010, *Literatura, której nie ma. Szkice o polskiej „literaturze homoseksualnej”*, Kraków: Wydawnictwo Universitas.
- Śmieja W., 2015, *Homoseksualność i polska nowoczesność. Szkice o teorii, historii i literaturze*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Traktat ustanawiający Konstytucję dla Europy podpisany w Rzymie dnia 29 października 2004 r., 2004, Warszawa: Urząd Komitetu Integracji Europejskiej.
- Wittig M., 2007, *La Pensée Straight*, Paris: Éditions Amsterdam.
- www.americandialect.org/2015-word-of-the-year-is-singular-they [dostęp: 13.08.2017].
- www.csioz.gov.pl/fileadmin/user_upload/Wytyczne/statystyka/icd10tomi_56a8f5a554a18.pdf [dostęp: 19.08.2017].
- www.glaad.org/blog/2016-was-deadliest-year-record-transgender-people [dostęp: 13.09.2017].
- www.independent.co.uk/news/uk/home-news/gender-neutral-honorific-mx-to-be-included-in-the-oxford-english-dictionary-alongside-„mr-ms-and-mrs-10222287.html [dostęp: 13.08.2017].
- www.independent.co.uk/news/uk/home-news/oxford-city-council-praised-for-introducing-gender-neutral-mx-title-on-paperwork-a7194046.html [dostęp: 13.08.2017].
- www.independent.co.uk/student/news/oxford-university-students-gender-neutral-pronouns-peter-tatchell-student-union-ze-xe-a7470196.html [dostęp: 19.08.2017].
- www.merriam-webster.com/dictionary/they [dostęp: 25.08.2017].
- www.ohchr.org/EN/Issues/SexualOrientationGender/Pages/VititMuntarbhorn.aspx [dostęp: 13.08.2017].
- www.rfsl.se/en [dostęp: 13.08.2017].
- www.theguardian.com/world/2015/mar/24/sweden-adds-gender-neutral-pronoun-to-dictionary [dostęp: 13.08.2017].
- www.thepulpzine.com/the-trans-asterisk-and-why-we-need-to-stop-using-it [dostęp: 16.08. 2017].

The (In)visibility of Transgender People in Poland

Summary. The chapter aims to unveil the situation of transgender and non-binary people in Poland while describing social realities from the perspective of the hetero- and cisnormativity margins. The issue of transgender visibility is framed in an analysis of linguistic, legal, social and cultural aspects of transgender lives. Visibility is perceived as a primary tool in the strife for transgender people's rights and for the improvement of their living conditions.

Keywords: transgender people, non-binarity, margins, language